

„CYBER PROSJAČENJE“ KAO OBLIK DJEČJEG RADA

Prof. dr. sc. Jasmina Bešlagić

vanredna profesorica, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, jasmina.beslagic@unbi.ba

Merisa Nesimović, BA

Asistentica, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, merisa.nesimovic@unbi.ba

Sažetak: Iako dječji rad apriori ne mora značiti i eksploataciju djeteta, već se može smatrati i posebno korisnim za izgradnju osjećaja obaveze i odgovornosti od najranije životne dobi, nerijetka je pojava zloupotrebe ovog sociološkog i pravnog instituta. Domaće, a i većina uporednih radnih zakonodavstava dozvoljava rad lica ispod 18 godina starosti, što se smatra dječjim radom, dok je donja starosna dob za zasnivanje radnog odnosa uglavnom ograničena na iznad 15 godina starosti. Pored starosne dobi kao uslova, zakonitost dječjeg rada uslovljena je i dobrovoljnim pristankom na rad, vrstom poslova i zadatka koje dijete obavlja i da takav rad ne utiče na njegov psiho-fizički razvoj, kao ni na proces njegovog obaveznog i redovnog obrazovanja, zdravstvenom sposobnošću, te pristankom i pod nadzorom roditelja, odnosno staratelja.

Međutim, djeca su nerijetko prisiljena na rad bez ispunjavanja navedenih uslova, te su pri tom vrlo često radno angažovana kao žrtve krivičnih djela, kao što je, između ostalih i prosjačenje, kao jedna od posljedica ili razloga za trgovinu ljudima, odnosno djecom, a koje je krivičnim zakonodavstvom definirano kao krivično djelo među ostalim krivičnim djelima protiv spolne slobode i morala. Razvojem digitalnih tehnologija način komuniciranja, razmjene informacija, ali način rada i života uopće je poprimio sasvim nove oblike. Tako su se i oblici dječjeg rada vremenom razvijali i evoluirali, te postali dijelom cyber prostora, unutar kojega postoje brojne opasnosti i rizici da dječji rad preraste u nezakonit rad, odnosno eksploataciju djeteta. Ovaj rad govori o pojavi „cyber prosjačnja“ kao jednom specifičnom obliku eksploatacije djeteta, odnosno dječjeg rada.

Ključne riječi: cyber prostor, dječji rad, trgovina ljudima, (cyber) prosjačenje, zakonodavstvo.

1. UVOD

Dječji rad je prisutan u svim društvenim sistemima, bez obzira na stepen njihovog razvoja, geografski položaj ili njihovo ustavno-pravno uređenje, te predstavlja antitezu konceptu rada dostojnog čovjeka. Ipak, njegovi izvorni oblici su rijeđi u Evropi, nego u Aziji ili Africi, pa je on različit u svojim pojavnim oblicima i intenzitetu na različitim dijelovima svijeta.

Zbog izloženosti zabranjenom dječjem radu, djeca često obolijevaju od različitih bolesti koje ostavljaju trajne posljedice na njihovo psiho-zdravlje i razvoj. Prekinutim ili ometanim školovanjem djeca-radnici često ne dobivaju priliku za razvoj ličnih sposobnosti, koje bi mogli istaknuti kao prednost u konkurenciji na tržištu rada. Na taj način njihova produktivnost i potencijani prihodi ostaju

ograničeni, dugoročne štetne posljedice po cjelokupan život su nesagledive (Bešlić, 2024, 182-183).

Od najranijih faza razvoja društva, dijete je imalo značajnu ulogu pomagača u porodici u kojoj je živjelo time što je sudjelovalo u obradi poljoprivrednih površina, pomagalo u kućanskim poslovima i sl. U periodu robovlasništva, koji je obilježen odsutnošću pravnog subjektiviteta za mnoge osobe, djeca su smatrana objektom prava, bila su izložena različitim oblicima rada i bila su pod apsolutnoj vlasti oca koji je sa njima mogao raspolagati na bilo koji način. U feudalnom razdoblju, djeca su služila kao rezervna radna snaga u poljoprivrednim poslovima. Kao izraženiji socijalni problem, dječiji rad u većoj mjeri počinje zaokupljati javnost početkom industrijske revolucije u XVIII vijeku. Ukidanjem feudalnih odnosa i uspostavljanjem kapitalističkog načina proizvodnje naglo dolazi do razvoja zaštitnog radnopravnog zakonodavstva. Godine 1789. donesena je Deklaracija o pravima čovjeka i građana koja je obuhvatila i razvoj samog djeteta. U ovom periodu donesen je niz specijalnih propisa koji se odnose na zaštitu radnika, a pogotovo djece u radnom odnosu (Bešlić, 2024, 183).

U najnovije vrijeme dječiji rad i rad uopšte poprima sasvim nove oblike zahvaljujući specifičnim pravcima razvoja društva i ljudske civilizacije, a posebno zahvaljujući razvoju informacionih tehnologija, uključujući i digitalizaciju svega što je moguće predstaviti u digitalnom obliku i virtualnom svijetu. S tim u vezi, *cyber* prostor postaje novo tržište rada, novo mjesto rada i novo sredstvo rada.

2. CYBERPROSTOR

Cyber ili kibernetički ili digitalni prostor predstavlja virtualni prostor stvoren pomoću globalno umreženih računara, odnosno predstavlja svijet interneta s njegovim okruženjem u našem smislu posmatrano. U *cyber* prostoru, kao i u stvarnom prostoru ljudi mogu jedni s drugima komunicirati, družiti se, razmjenjivati, razvijati i ostvarivati ideje, trgovati i ostvarivati druge vidove interakcije. Sam naziv „*cyber* prostor“ je osmislio američki pisac znanstvene fantastike William Gibson, a postao je popularan zahvaljujući njegovu romanu pod naslovom „*Neuromancer*“ iz 1984. godine, koji predstavlja osnovu *cyberpunk* smjera u naučnofantastičnoj literaturi. Pojam *cyber* prostor djelimično se poklapa s pojmom virtualna stvarnost, a koji se ipak više odnosi na tehničke aspekte realizacije takvog prostora. (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kiberneticki-prostor>)

Razvoj *cyber* prostora omogućio je uspostavljanje novih vidova komunikacije i interakcije među ljudima. Pokretanje socijalnih mrežnih stranica, mogućnost da svaki korisnik interneta postavi svoju internet stranicu, kreira blog ili na drugi način postane dio globalne internet mreže, otvorilo je mogućnost da se putem interneta ne samo iznesu određeni stavovi, nego i da se na ovaj način objave čitavi tekstovi, kao i na drugi način komunicira s drugima. (Čalović, 2012, 8).

S obzirom da se kako pojedinci, tako i zajednice diljem svijeta povezuju, socijaliziraju i organiziraju i putem *cyber* prostora, on je postao određujuća karakteristika savremenog života. Od 2000. do 2010. godine broj korisnika interneta, te

najrasprostranjenije mreže *cyber* prostora, porastao je s 360 miliona na dvije milijarde korisnika (Vuković, 2012, 13). Stoga se potpuno opravdano smatra da *cyber* prostor predstavlja jedan od krvotoka savremenog svijeta o kojem vrlo snažno zavise brojne države, međunarodne organizacije, razni poslovni subjekti, kritične infrastrukture, lokalne zajednice, ali i pojedinci. Savremeni svijet, svakodnevni opšti napredak i nebrojeni procesi jednostavno su nezamislivi bez *cyber* prostora, njegovih funkcionalnosti i mogućnosti koje pruža. Navedeni je postao jednako važan kao i „stvarni“, svakodnevni „fizički“ prostor (Mikac, 2023, u: Rodin, Kiš, Mikac, 2024, 288).

2.1. Zloupotreba *cyber* prostora

Iako *cyber* prostor olakšava, ubrzava i poboljšava kvalitetu života, on također otvara brojne rizike i opasnosti s kojima se svakodnevno susrećemo. Unutar *cyber* prostora odvija se iznimno velik broj procesa presudnih za pitanja sigurnosti i medija, ekonomije i tržišta, politike i diplomacije, međunarodnih odnosa i društvenih aktivnosti, pa sve do pojedinačnih potreba građana za komunikacijom, informisanjem ili kupovinom. Stoga je neophodno stalno pratiti razvoj novih aktivnosti i prijetnji vezano uz korištenje *cyber* prostora kako bismo mogli što kvalitetnije i sa što manje rizika njime se kretati i služiti (Rodin, Kiš, Mikac, 2024, 288).

Kada se govori o vidovima zloupotreba *cyber* prostora, u dostupnoj literaturi se one uglavnom nazivaju malicioznim kibernetским aktivnostima i dijele se na: kibernetски kriminal, kibernetску špijunažu, kibernetски terorizam i kibernetско ratovanje (Vuković, 2012, 6). Ipak, u ovoj podjeli nedostaju *cyber* prijetnje koje ne pogađaju samo i isključivo sigurnost države, već i pojedinca koji također može biti meta *cyber* napada i drugih vidova zloupotreba. Posebno su dramatične posljedice kada su mete napada maloljetnici, odnosno djeca, što u krajnjoj liniji prestavlja i opasnost po društvenu zajednicu i državu.

2.2. Normativna regulacija *cyber* prostora na međunarodnom i nacionalnom nivou

Kada se govori o zaštiti *cyber* prostora putem normativnih akata, uglavnom se radi o zaštiti koja obuhvata zaštitu država i njihovih institucija, kao i podataka vezanih za nacionalnu sigurnost od *cyber* napada. Takav zaključak se može izvesti kako iz analize propisa donesenih na međunarodnom, ali i na nacionalnim nivoima. Dakle, moglo bi se reći da propisi koji tretiraju ovu oblast, a doneseni su od strane međunarodnih aktera globalnog i regionalnog karaktera, prvenstveno misleći na Ujedinjene nacije i Evropsku uniju, kao i nacionalni zakonodavci tek djelimično, fragmentirano, selektivno i indirektno štite pojedinca unutar *cyber* prostora.

Kada govorimo o politici Bosne i Hercegovine u ovoj oblasti, Bosna i Hercegovina nema Nacionalni tim za hitne računarske intervencije (CERT) na državnom nivou. Agencija Evropske unije za *cyber* sigurnost (ENISA) navodi CERT Republike Srpske (CERT RS) kao CERT nacionalne vlade, ali to stvara pogrešan

dojam pošto ova institucija funkcionira samo u jednom dijelu zemlje. Bosna i Hercegovina se obavezala na provođenje obaveza OSCE-a koje proizilaze iz odluke Ministarskog vijeća OSCE-a da pojača napore na smanjenju rizika od sukoba korištenjem informacijskih i komunikacijskih tehnologija, uključujući i dogovoreni paket mjera za izgradnju povjerenja za rješavanje sigurnosnih pitanja u ovoj oblasti kako bi se povećala predvidljivost i transparentnost i smanjile pogrešne percepcije i sukobi u *cyber* prostoru. Međutim, postojeći zakoni tek trebaju biti u potpunosti usklađeni sa relevantnim pravnim stečevinama Evropske unije. Domaće zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini i u ovoj oblasti odražava složenu strukturu same države. Naime, postojeće zakonodavstvo na državnom nivou koje se odnosi na *cyber* sigurnost se rijetko i samo djelimično bavi relevantnim pitanjima. Potpisivanjem međunarodnih sporazuma i konvencija, kao što je Konvencija o *cyber* kriminalu Vijeća Evrope iz 2001. godine i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, Bosna i Hercegovina se obavezala da uskladi svoje zakonodavstvo s ovim dokumentima i da uspostavi mehanizme za njihovo provođenje. Međutim, dosadašnji napredak na tom planu je nedovoljan (<https://detektor.ba/wp-content/uploads/2022/12/Cyber-sigurnost-FINAL-WEB-pages-1.pdf>).

Krivični zakoni i procesni krivični zakoni Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, kao i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine sadrže odredbe vezane za *cyber* sigurnost i *cyber* kriminal, dok Krivični zakon Bosne i Hercegovine ne normira ovu oblast. S druge strane, u Bosni i Hercegovini je na snazi nekoliko zakona donesenih na nivou države Bosne i Hercegovine koji tretiraju oblast *cyber* sigurnosti, a to su: Zakon o elektronskom potpisu Bosne i Hercegovine, Zakon o elektronskom pravnom i poslovnom prometu Bosne i Hercegovine, Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u Bosni i Hercegovini, Zakon o zaštiti ličnih podataka Bosne i Hercegovine, Zakon o zaštiti tajnih podataka Bosne i Hercegovine i Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine.

2.3. Zaštita pojedinca u *cyber* prostoru

Iako je moguće identificirati relevantne aktere u raznim područjima, još uvijek postoji mnogo nepoznanica kada je riječ o nadležnosti u svakom pojedinačnom slučaju u pogledu zaštite ljudskih prava u *cyber* prostoru. Stoga je ovom prilikom poželjno predstaviti definiciju *cyber* sigurnosti koja se u mnogome razlikuje od većine dostupnih, jer u njenom sadržaju prepoznajemo humanizaciju *cyber* prostora i zaštitu pojedinca i njegovih ljudskih prava i sloboda. Naime, Asocijacija za progresivne komunikacije (APC) navodi definiciju koju je razvila radna grupa Slobodan i siguran internet Koalicije za slobodu na internetu (FOC), koja se sastojala od inženjera, stručnjaka za ljudska prava i predstavnika vlade. Inspirirana ISO/IEC 27000 standardom za informacijsku sigurnost, radna grupa FOC-a definirala je *cyber* sigurnost kao “očuvanje kroz politiku, tehnologiju i obrazovanje dostupnosti, povjerljivosti i integriteta informacije i njene temeljne infrastrukture kako bi se poboljšala sigurnost ljudi na mreži i izvan mreže” (<https://detektor.ba/wp-content/uploads/2022/12/Cyber-sigurnost-FINAL-WEB-pages-1.pdf>).

Kako bi se osiguralo da pravni i politički okviri u Bosni i Hercegovini odgovaraju potrebama nacionalne ekonomije i javnog i privatnog sektora i da štite pojedinačna ljudska prava i slobode, kreatori politika moraju biti kvalitetnije upoznati sa dinamikom globalnog tehnološkog razvoja i njenim utjecajima na sigurnost, s jedne i ljudska prava s druge strane. Zbog svoje fragmentirane administrativne strukture, Bosna i Hercegovina se suočava sa dodatnim izazovima kada govorimo o tome kako vlade, privatni sektor i civilno društvo odgovaraju na izazove povezane sa prepoznavanju *cyber* sigurnosti i upravljanjem *cyber* sigurnošću. Zakonski okviri moraju više poštivati norme o ljudskim pravima, dok se istovremeno moraju boriti sa rastućim nivoima *cyber* kriminala, *cyber* napada i drugih aktivnosti koje koriste tehnologiju i internet kao prostore za promociju nasilja i ekstremizma i šire dezinformacije koje ugrožavaju sigurnost pojedinaca, nacije, a u konačnici i demokratije (<https://detektor.ba/wp-content/uploads/2022/12/Cyber-sigurnost-FINAL-WEB-pages-1.pdf>).

3. DJEČJI RAD

3.1. Pojam, pojavni oblici i uzroci dječijeg rada

Prema Konvenciji o pravima djeteta (1989, čl. 1), dijete predstavlja „svaku osobu mlađu od 18 godina života, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetstva ne odredi ranije“. Granica do koje se, u pravilu, ljudsko biće pri tome smatra djetetom jeste punoljetstvo, ali se istovremeno uvažava mogućnost sticanja punoljetstva i prije, odnosno i poslije osamnaeste godine života, ako to predviđaju nacionalni propisi. U pravnom sistemu Bosne i Hercegovine djetetom se smatra osoba ispod 14, a status maloljetnika traje do 18 godina života. Navršavanjem 18 godina života dijete postaje punoljetno i stiče potpunu poslovnu sposobnost. Stoga se dječjim radom se smatra rad lica koja imaju ispod 18 godina starosti, pri čemu se ne smatra da je svaki rad djeteta štetan i ne mora nužno podrazumijevati njegovu eksploataciju. Kad dijete pomaže roditeljima u obavljanju osnovnih kućnih obaveza i svoj džeparac zarađuje od roditelja ili radom u porodičnom biznisu, a rad se obavlja u djetetovo slobodno vrijeme, te ukoliko su ti poslovi primjereni djetetovom psihofizičkom razvoju i ne utječu na njegov socijalno-emocionalni razvoj, ne može se govoriti o radnoj eksploataciji djeteta. Stoga, pojam “eksploatacija djece” u širem značenju odnosi se na eksploataciju kroz rad i druge oblike iskorištavanja koji su štetni za dijete. Eksploatacija djece nije nov fenomen, ali oblici u kojima se pojavljuje kao i metode koje je omogućavaju eksploataciju djece poprimili su nove oblike i razmjere širom svijeta (Đuderija *et al.*, 2013, 9).

Konvencija broj 182 o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječijeg rada usvojena u Ženevi 1999. godine, definira „najgore oblike dječijeg rada, a oni su: sve vrste ropstva ili ropstvu slične prakse, kao što je prodaja djece i trgovina djecom, dužničko ropstvo i kmetstvo, te prisilan i obavezan rad; zatim korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za prostituciju, proizvodnju pornografskog materijala ili pornografske priredbe; korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za proizvodnju droge i trgovinu drogom na način definiran odgovarajućim

međunarodnim ugovorima, te rad koji bi, zbog svoje prirode i okolnosti u kojima se obavlja, mogao štetiti zdravlju, sigurnosti i moralu djece (Konvencija broj 182 o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječijeg rada, 1999., čl. 3). Navedeni najgori oblici dječijeg rada mogu se svrstati u dvije grupe: one koji su u svakom slučaju štetni i u sukobu su s osnovnim ljudskim pravima djeteta, te stoga zabranjeni za sve osobe mlađe od 18 godina, te one koji su nacionalnim zakonodavstvom definisani kao oni koji su opasni poslovi, ali se mogu obavljati u legitimnim sektorima ekonomske aktivnosti. Svjetske regije koje su posebno pogođene iskorištavanjem dječjeg rada su: Afrika, Azija i Pacifik, Latinska Amerika i Karibi, te Istočna i Centralna Europa (Vinković, 2008, 19-20).

Kao najčešći uzrok dječijeg rada pojavljuje se siromaštvo. Siromašni roditelji često djecu ne šalju u školu smatrajući da je obrazovanje beskorisno i da nema velikog uticaja na buduće perspektive zapošljavanja. Dječiji rad najviše je zastupljen u najnerazvijenim društvima. Drugi važan uzrok dječijeg rada jesu odluke poslodavaca o zapošljavanju djece radnika. Poslodavci najčešće zapošljavaju djecu iz razloga što su ona manje svjesna svojih prava, bespogovorno prihvataju naređenja i rade dugotrajan posao bez prigovora. Djeca u pravilu rade za manje plaće nego odrasli, ne organizuju se u sindikate, jer rade ilegalno, pa samim time stvaraju manje troškove za poslodavce. Jedan od uzroka dječjeg rada je (ne)mogućnost edukacije. U zemljama u kojima sistem edukacije nije besplatan, lako dostupan, veća je mogućnost da će manji broj djece pohađati školu. Osim toga, nekvalitetan obrazovni program, nefleksibilni školski raspored koji ne omogućava djeci da kombiniraju rad sa školovanjem, npr. u vrijeme žetvi, dodatni troškovi koji prate školovanje djece, a koji se očituju u vidu mogućnosti zarade za vrijeme pohađanja škole, čine faktore koji utječu na smanjenje broja djece koja su uključena u edukacijski sistem. Također, porast siromaštva uzrokovan ekonomsko-finansijskim krizama, smanjenje cijene rada i velika ponuda na predmetnim tržištima radne snage također dovode do pojave dječjeg rada. U takvim uslovima dolazi do opadanja nivoa društvene zaštite djeteta, jer samim smanjenjem porodičnih prihoda i gubitkom posla povećava se udio odrasle radne snage u neformalnim sektorima proizvodnje. Ratovi i oružani sukobi također su, a ujedno i najteže prihvatljivi uzroci pojave dječijeg rada. Sudjelovanje djece u oružanim sukobima poznato je od najranijih vremena, dok se danas takve pojave najčešće javljaju kao posljedica gubitka roditelja, siromaštva, statusa izbjeglištva, raseljenosti i td. Djeca sudjeluju u ratnim sukobima jer su najviše ranjiva i nezaštićena u fizičkom smislu, a vođena su željom za preživljavanjem, izložena ponižavajućim postupcima, seksualnom iskorištavanju i drugim sličnim oblicima nasilja i uznemiravanja. I prirodne katastrofe mogu biti uzrokom dječijeg rada. Zbog bolesti i epidemija koje mogu prouzrokovati prirodne katastrofe, djeca se izlažu opasnosti po njihovo zdravlje. Zbog toga su djeca i izložena obavljanju dječijeg rada (Vinković, 2008, 38-55).

3.2. Dječji rad u međunarodnim i nacionalnim izvorima prava

Već u Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine utiru se temelji zabrane dječjeg rada. Tako se u Deklaraciji proklamuje pravo svakog pojedinca na

socijalnu sigurnost, na jednaku plaću za jednak rad, pravao na zadovoljavajuću naknadu koja radniku i njegovoj porodici obezbjeđuje život u skladu s ljudskim dostojanstvom. Pored ovog dokumenta Ujedinjene nacije su 1966. godine usvojile i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima kojim se pruža zaštita djeci i mladima od ekonomske i socijalne eksploatacije, označavajući je štetnom za njihovo zdravlje, moral, normalan razvoj, te potencijalno ugrožavajućom po njihov život. Osim toga, ovaj dokument države obvezuje postaviti minimalnu dobnu granicu za zasnivanje radnog odnosa, a svako suprotno postupanje definisano je kao zabranjeno i pravno kažnjivo. I Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, također iz 1966. godine definiše pravo na zaštitu djeteta, bez obzira na njegovu rasu, boju kože, spol, jezik, nacionalnu ili socijalnu pripadnost, na način da su mjere zaštite prilagođene njegovom statusu maloljetnika, uzimajući pri tom u obzir i njegovu porodicu, društvo i državu. Ipak, najznačajniji izvor prava u oblasti zaštite prava djece donesen od strane Ujedinjenih nacija jeste Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine. Ovaj dokument predviđa obvezu da država poduzima adekvatne legislativne, administrativne, socijalne i edukacijske mjere za zaštitu djeteta od svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, povrede ili zloporabe, zanemarivanja, zlostavljanja ili iskorištavanja. Konvencijom se djeci priznaju određena specifična prava, usko vezana za pitanje dječjeg rada, kao npr.: pravo na edukaciju, pravo na odmor i razonodu, te slobodnu participaciju u kulturnom životu i umjetnosti. Ova Konvencija se zalaže za zaštitu djece od ekonomske eksploatacije, te sudjelovanja u radu koji se smatra po njih štetnim, kao i onom koji ometa njihovu edukaciju ili je štetan za dječje zdravlje, te njihov fizički, mentalni, duhovni i socijalni razvoj. Pored ovih dokumenata, Ujedinjene nacije su usvojile i veoma značajnu Svjetsku deklaraciju o preživljavanju, zaštiti i razvoju djece iz 1990. godine, kao i prateći dokument Plan akcije za implementaciju Svjetske deklaracije koji je donesen iste godine. Također i Međunarodna organizacija rada kao specijalizirana organizacija Ujedinjenih nacija putem svojih konvencija i preporuka definiše minimalne standarde u oblasti radnih prava, te se u svojoj normativnoj djelatnosti posebno bavila pitanjem dječjeg rada. Među najznačajnije, a svakako i prve konvencije Međunarodne organizacije rada koje se tiču djece i njihovog rada spada Konvencija broj 5 o utvrđivanju minimuma godina za prijam djece na industrijske radove iz 1919. godine. U njoj je sadržana odredba prema kojoj djeca se ispod 14 godina života ne mogu zaposliti ili raditi u bilo kojoj javnoj ili privatnoj industriji, s izuzetkom onih u kojima su zaposleni samo članovi djetetove porodice. Zatim je tu Konvencija broj 6 o noćnom radu mladih osoba u industriji iz 1919. godine. Prema ovoj Konvenciji osobe mlađe od 18 godina se ne smiju zapošljavati na noćni rad na poslovima u industriji, bez obzira da li se radi o javnom ili privatnom preduzeću. Iznimku predstavlja rad djece ispod 18 godina, ali samo u preduzećima u kojima su zaposleni samo članovi djetetove porodice. Ipak, najznačajnija Konvencija Međunarodne organizacije rada u ovoj oblasti svakako je Konvencija broj 182 o najgorim oblicima dječjeg rada iz 1999. godine. Poseban značaj ove Konvencije jeste što je njome uspostavljen izraz “najgori oblici dječjeg rada”, te definisano šta on obuhvaća, i to: sve oblike ropstva i postupanja sličnog ropstvu, kao što je prodaja odnosno trgovina djecom, dužničko ropstvo, prinudan i obavezan rad; zatim upotreba, pribavljanje ili nuđenje djece za svrhe prostitucije i pornografije; upotreba, pribavljanje ili nuđenje djece za nezakonite

aktivnosti, posebno u svrhe proizvodnje i trgovine drogom, kako je to regulisano u međunarodnim ugovorima; te rad, koji po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, može narušiti zdravlje, sigurnost i moral djece.

Evropska unija i njene institucije posebnu pažnju posvećuju zabrani i dokidanju dječjeg rada. Najvažniji dokument u borbi protiv dječjeg rada donesen na nivou Evropske unije predstavlja Evropska socijalna povelja iz 1961. godine (1961, čl. 7), koja obavezuje ugovorne stranke na uspostavljanje dobnog minimuma od 15 godina za zasnivanje radnog odnosa, uz izuzetak preporučljivog lakšeg rada koji ne šteti zdravlju, moralu ili obrazovanju djece. Također, ovaj dokument predviđa mogućnost da se za potrebe njihovog obavljanja može uspostaviti i viša dobná granica. Evropska socijalna povelja predviđa da su lica koja su još uvijek uključena u sistem obaveznog školovanja isključena od mogućnosti obavljanja ovakvog rada, budući da bi ih ta mogućnost mogla onemogućiti od potpunog uživanja povlastica koje sa sobom nosi obrazovanje. Povelja također predviđa da će radno vrijeme osoba ispod 16 godina starosti bit ograničeno, u skladu sa potrebama njihovog razvoja, te potrebom profesionalnog obrazovanja. Predviđeno je i da će rad osoba ispod 18 godina starosti na poslovima koji su propisani nacionalnim zakonodavstvom, biti predmetom redovnih liječničkih kontrola.

Rad djece, odnosno maloljetnika regulisan je radnim zakonodavstvom u Bosni i Hercegovini, pri čemu zakonodavci u sva tri važeća zakona o radu (u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine, koji sadrže gotovo identične odredbe u ovoj oblasti) maloljetnike tretiraju posebno zaštićenom kategorijom radnika. Tako je ponajprije, zakonodavac predvidio da lice između 15 i 18 godina života, odnosno maloljetnik, može zaključiti ugovor o radu, odnosno zaposliti se isključivo uz saglasnost zakonskog zastupnika i pod uslovom da od ovlaštenog ljekara ili nadležne zdravstvene ustanove pribavi ljekarsko uvjerenje kojim dokazuje da ima opću zdravstvenu sposobnost za rad (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021, 2022 i 2024, čl. 20, s. 2). Također, zakonodavac je za maloljetne radnike sktario dužinu trajanja punog radnog vremena, pa puno radno vrijeme za maloljetne radnike ne smije biti duže od 35 sati sedmično (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021, 2022 i 2024, čl. 36. s. 3). Maloljetnom radniku nije dozvoljen ni prekovremeni rad (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021, 2022 i 2024, čl. 38, s. 3), niti može raditi u preraspodjeli radnog vremena samo ukoliko pisanom izjavom pristane na takav rad (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021, 2022 i 2024, čl. 39, s. 5). Nadalje je zakonodavac zabranio noćni rad maloljetnih radnika, a samo izuzetno, maloljetni radnici privremeno mogu biti izuzeti od zabrane noćnog rada u slučaju havarija, više sile i zaštite interesa Federacije, na osnovu saglasnosti inspekcije rada kantona (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021, 2022 i 2024, čl. 42.) U odnosu na ostale kategorije radnika, maloljetni radnik ima pravo na godišnji odmor u trajanju od najmanje 24 radna dana (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021, 2022 i 2024, čl. 40, s. 2) Zakonodavac je također propisao da maloljetnik ne može raditi na naročito teškim fizičkim poslovima, radovima pod zemljom ili pod vodom, ni na ostalim poslovima koji bi mogli štetno i sa povećanim rizikom da utiču na njegov život i zdravlje,

razvoj i moral, s obzirom na njegove psihofizičke osobine (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021, 2022 i 2024, čl. 57, s. 1), te je u cilju zaštite njegovog zdravlja i psihofizičkog razvoja, propisao da ima pravo na ljekarski pregled najmanje jednom u dvije godine, a da troškove ljekarskog pregleda snosi poslodavac (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021, 2022 i 2024, čl. 58.). Za nepoštivanje navedenih odredaba Zakona, zakonodavac je predvidio prekršajnu odgovornost poslodavca, odnosno pravnog lica i to novčanu kaznu od 1.000,00 KM do 3.000,00 KM, a za ponovljeni prekršaj novčanu kaznu od 5.000,00 KM do 10.000,00 KM (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021, 2022 i 2024, čl. 171. s. 1).

4. PROSJAČENJE

Prosjačenje je oblik sticanja materijalne dobiti korištenjem sklonosti ljudi ka samilosti prema osobama koje se time bave. Iz toga često proističe zloupotreba koja se izražava kroz organizovani kriminal i eksploataciju osoba, a posebno dece, koja su primorana na ovaj oblik aktivnosti. Kao delatnost koja ima negativne posledice po psiho-socijalno stanje pojedinca, kao i na teškoće u socijalnom funkcionisanju, iziskuje naročitu pažnju socijalnih službi za prevenciju i obezbeđenje odgovarajućih uslova socijalne terapije i rehabilitacije (Vidanović, 2006, 437-438).

U Bosni i Hercegovini je problem prosjačenja posebno izražen, prvenstveno zbog siromaštva u društvu, ali i nestabilnog društveno-pravnog sistema uopšte. Prosjačenje djece učestala je pojava, pa su djeca na ulici postala gotovo uobičajena slika u bosanskohercegovačkim gradovima i na njihovim ulicama. Najzorniji podaci o ovome su prikazani u specijalnim izvještajima Institucije ombudsmena ua ljudska prava Bosne i Hercegovine u kojima se ističe da se radi o pojavi koja predstavlja najteži oblik eksploatacije djece. (https://ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen-_doc2013020401353492eng.pdf)

Prema bosanskohercegovačkom krivičnom zakonodavstvu, prosjačenje predstavlja oblik izvršenja krivičnog djela trgovine ljudima, a trgovina ljudima je krivično djelo koje na specifičan način ugrožava pravni poredak države i njene vitalne društvene vrijednosti. Ipak, svi pojavni oblici trgovine ljudima ne nose sa sobom isti stepen društvene opasnosti, te stoga ne predstavljaju podjednak rizik, prijetnju ili opasnost po sigurnost i stabilnost države, društva ili pojedinca. Bilo koji vid trgovine ljudima u koji su direktno ili indirektno uključena djeca, uključujući i prosjačenje predstavlja posebnu opasnost po državu i njen pravni poredak, prvenstveno zbog štetnih posljedica koje dugoročno narušavaju javno zdravlje i nacionalnu sigurnost.

4.1. Pojam i oblici trgovine ljudima s posebnim osvrtom na trgovinu djecom u Bosni i Hercegovini

Trgovina ljudima podrazumijeva: vrbovanje, prevođenje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem prijetnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika

prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlaštenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija žrtve može obuhvatati prostituciju ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa (Mijalković, 2005, 33).

U literaturi se mogu pronaći različiti kriteriji za klasifikaciju oblika trgovine ljudima, i to: prema stepenu društvene opasnosti, geografskom nivou realizacije, odnosu žrtve prema položaju u kojem se nalazi, bio-fiziološkim karakteristikama žrtve, kao i prema obliku eksploatacije žrtve. Za temu predmetnog rada posebno su bitna posljednja dva kriterija. Naime, kada se govori o kriteriju klasifikacije oblika trgovine ljudima prema bio-fiziološkim karakteristikama žrtava, odnosno njihovom spolu i starosnoj dobi, onda se trgovina ljudima može manifestovati kao trgovina muškarcima, trgovina ženama i trgovina djecom (muškog i ženskog spola). Ovu klasifikaciju, zavisno od konkretnih zakonskih rješenja pojedinih država, dopunjuje i precizira kriterij životne (starosne) dobi lica. Tako je moguće razlikovati bebe, djecu, odrasla lica, odnosno različite kategorije lica u određenim godinama života. Navedeni kriterij klasifikacije je bitan iz razloga što u nekim državama nije predviđeno sankcionisanje trgovine muškarcima, u drugim se sankcioniše isključivo trgovina djecom, u trećim državama se sankcioniše trgovina ženama, dok trgovina djecom predstavlja teži oblik ove pojave, a u nekim državama je, pored trgovine djecom i trgovina mlađim punoljetnim licima kriterij za kvalifikaciju težeg oblika krivičnog djela. Podjela oblika trgovine ljudima prema bio-fiziološkim karakteristikama žrtve ima svoje opravdanje. Naime, određeni oblici ugrožavanja sigurnosti odnose se isključivo ili pretežno za konkretnu kategoriju žrtve. Npr., žrtve ilegalnog usvojenja ili pedofilije mogu biti isključivo djeca, a žrtve prostitucije ili pornografije su pretežno žene, dok radno mogu biti eksploatisani i muškarci i žene i djeca (Mijalković, 2005, 38-39). Za temu ovoga rada od posebnog je značaja klasifikacija oblika trgovine ljudima prema vidovima i oblicima eksploatacije žrtava, a oni mogu biti: seksualno ropstvo, radno ropstvo, ilegalno usvojenje, prinudni brak, uzimanje ljudskih organa i dijelova tijela, prinudno vršenje kriminalnih radnji i prinudno učešće u oružanim sukobima (Mijalković, 2005, 40-42).

U okviru trgovanja ljudima posebno se izdvaja trgovanje djecom koje se ubraja u najokrutnije i najbeskrupuloznije oblike nasilja nad djecom. Kada govorimo o našem podneblju, nesporna je činjenica da je trgovina ljudima, a posebno trgovina djecom posebno izražen problem, te se u ovom slučaju Bosna i Hercegovina pojavljuje i kao zemlja porijekla, i tranzita i destinacije (Dottridge *et al.*, 2021, 5). Na zapadnom Balkanu uopšte, djecom se trguje kroz različite oblike eksploatacija: seksualno iskorištavanje, uključujući proizvodnju i distribuciju materijala za seksualno zlostavljanje djece, prisilne brakove, radno iskorištavanje, prisilno prosjačenje i prisilne kriminalne radnje. Jednim dijelom razlog za to leži u činjenici da se Zapadni Balkan suočava sa velikim sigurnosnim i humanitarnim izazovima izazvanim masovnim i mješovitim migracionim tokovima, unutar kojih je trgovina djecom veoma široko prisutna. (<https://www.coe.int/bs/web/sarajevo/-/child-trafficking-still-on-the-rise-in-the-western-balkans-said-participants-of-a-regional->

conference). Iz dostupnih informacija proizilazi da se trgovina djecom u Bosni i Hercegovini najčešće manifestuje upravo kao prisilno prosjačenje i prisilni rad na ulici. Nadležne agencije također prepoznaju organizovanu eksploataciju djece kao ozbiljan problem, ponekad čak i uz učešće porodice žrtava. Razlike u pristupu rješavanju dječijeg prosjačenja i dječjeg rada diktira kontekst svakog prijavljenog slučaja i kompleksnost prikupljanja dokaza o tome da li dijete iskorištava neko drugi ili ne (Dottridge *et al.*, 2021, 15). Da bi se osigurao adekvatan odgovor na ovaj fenomen razarajućeg djelovanja na društvo, ključno je ulaganje u unapređenje kompetencija stručnjaka u odgojnom, obrazovnom i zdravstvenom radu s djecom, posebno stručnjaka pomagača u neposrednom radu s djecom žrtvama trgovanja ljudima (Marušić, 2018, 8).

Krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini posebnu pažnju posvećuje zaštiti maloljetnih lica žrtava krivičnih djela. Kako je trgovina djecom vrlo kompleksna pojava, tako je cijeli spektar krivičnih djela koja se mogu dovesti u vezu sa ovom negativnom društvenom pojavom. Budući da je jedan od uzroka trgovine djecom i njihove eksploatacije zapuštanje (ili zlostavljanje) djeteta ili maloljetnika, zakonodavac je predvidio krivičnu odgovornost roditelja, usvojitelja, staratelja ili drugog lica koje grubo zanemaruje svoje funkcije zbrinjavanja ili odgoja djeteta ili maloljetnika (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine 2003, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014, 2014, 2016, 2017 i 2023, čl. 219, s. 1), jednako kao i u slučaju napuštanje djeteta s ciljem da ga se trajno riješi (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine 2003, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014, 2014, 2016, 2017 i 2023, čl. 220.) Ipak, za predmetni rad najznačajnije krivično djelo propisano krivičnim zakonodavstvo jeste trgovina ljudima koje predviđa krivičnu odgovornost za onoga ko upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile ili drugim oblicima prinude, otmicom, prevarom ili obmanom, zloupotrebom vlasti ili uticaja ili položaja bespomoćnosti ili davanjem ili primanjem isplata ili drugih koristi kako bi privolio lice koje ima kontrolu nad drugim licem vrbuje, preveze, preda, sakrije ili primi lice u svrhu njegovog iskorištavanja. Posebno je predviđena krivična odgovornost za onoga ko vrbuje, navodi, preveze, preda, sakrije ili primi lice koje nije navršilo 18 godina života u svrhu iskorištavanja prostitucijom ili drugim oblikom seksualnog iskorištavanja, prisilnim radom ili uslugama, prisilnim prosjačenjem, ropstvom ili njemu sličnim odnosom, služenjem, odstranjivanjem dijelova ljudskog tijela ili kakvim drugim iskorištavanjem. Iskorištavanje, u smislu naprijed navedenog, podrazumijeva: prostituciju druge osobe ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, prisilno prosjačenje, ropstvo ili njemu sličan odnos, služenje, odstranjivanje dijelova ljudskog tijela ili kakvo drugo iskorištavanje. Također, onaj ko krivotvori, pribavi ili izda putnu ili ličnu ispravu ili koristi, zadržava, oduzima, mijenja, oštećuje, uništava putnu ili ličnu ispravu druge osobe u svrhu omogućavanja trgovine ljudima, krivično je odgovoran, jednako kao i onaj ko koristi usluge žrtve trgovine ljudima. Ako je učinjenjem krivičnog djela trgovine ljudima prouzrokovano teže narušenje zdravlja, teška tjelesna povreda ili smrt nekog lica smatraće se da se radi o kvalificiranom obliku ovog krivičnog djela. Kada se govori o postojanju krivičnog djela trgovine ljudima bez uticaja je okolnost da li je lice koje je žrtva trgovine

ljudima pristala na iskorištavanje ili ne. Također, protiv žrtve trgovine ljudima koja je bila prisiljena od strane učinitelja krivičnog djela učestvovati u izvršenju drugog krivičnog djela, neće se voditi krivični postupak ako je takvo njeno postupanje bilo neposredna posljedica njenog statusa žrtve trgovine ljudima (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine 2003, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014, 2014, 2016, 2017 i 2023, čl. 210a). Zakonodavac je predvidio posebnu odgovornost i posebne sankcije za ona lica koja se bave organiziranom trgovinom ljudima, i to za onoga ko organizira ili rukovodi grupom ljudi, organiziranom grupom ljudi, ili grupom ljudi za organizirani kriminal koja zajedničkim djelovanjem učini ili pokuša krivično cijelo trgovina ljudima. (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine 2003, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014, 2014, 2016, 2017 i 2023, čl. 210b. s. 1).

4.2. *Cyber* prosjačenje

Internet danas pruža ogromne mogućnosti za zlostavljanje, pedofiliju i prosjačenje djece i maloljetnih lica kroz različite tehnike manipulacije, ucjenjivanja i sl., a u svrhu ostvarivanja novčane dobiti ili zadovoljenja vlastitih potreba (<https://humanityinaction.org/bosnia-herzegovina-programs-medijskom-pismenoscu-protiv-opasnosti-cyber-prostora/?lang=bs>). Radi se o vrlo unosnom „biznisu“ za organizatore ovakvog oblika eksploatacije djece. Ipak, krivično zakonodavstvo nije prepoznalo ovaj specifičan oblik prosjačenja, odnosno izvršenja krivičnog djela trgovine ljudima, te se ono još uvijek podvodi pod osnovni i jedini vid krivično-pravnog tretmana ove pojave u krivičnom zakonodavstvu.

Dakle, *cyber* prosjačenje predstavlja oblik eksploatacije djeteta i nezakonitog dječjeg rada putem kojeg organizatori prosjačenja stiču određenu materijalnu korist.

4.2.1. Prosjačenje kao oblik nezakonitog dječjeg rada

Ukoliko prosjačenje i *cyber* prosjačenje posmatramo kao oblik dječjeg rada, onda nesumnjivo možemo doći do zaključka da se radi o nezakonitom dječjem radu. Razloga za potonji zaključak je više. Naime, ukoliko se prisjetimo uslova za zasnivanje radnog odnosa s maloljetnim licem, zakonodavac je predvidio da je pored starosne dobi kao uslova, potreban i dobrovoljni pristanak na rad maloljetnika, zatim da se radi o vrsti poslova i zadataka koji ne utiču na njegov psiho-fizički razvoj, kao ni na proces njegovog obaveznog i redovnog obrazovanja, da dijete ima odgovarajuću zdravstvenu sposobnost, te da se takav rad preduzima uz pristanak i pod nadzorom roditelja, odnosno staratelja ili usvojitelja. Kada je u pitanju starosna dob kao uslov, vrlo često prosjače djeca ispod 15 godina starosti, pa čak i djeca starosti četiri ili pet godina bez ikakvog staranja ili nadzora roditelja, staratelja, usvojitelja ili uopšte nekog starijeg lica. Nadalje, ako uzmemo u obzir da se radi o poslovno nesposobnim licima koja nisu u stanju rezonovati situaciju u kojoj se nalaze, samim time niti rasuđivati i donositi odluke koje nisu po njih štetne, o dobrovoljnom pristanku djeteta nipošto ne možemo govoriti. Ako posmatramo vrstu poslova i zadataka koje dijete obavlja prosjačenjem, izloženost vremenskim

uslovima, neposrednu komunikaciju s starijim licima i potencijalnu mogućnost njihove eksploatacije i na druge po njih štetne načine kao posljedicu prosjačenja, onda se ne može govoriti o radu koji nije štetan po dijete i njegov psihofizički razvoj. Također, ukoliko se osvrnemo na uslov koji se odnosi na uticaj prosjačenja na proces obaveznog i redovnog obrazovanja djeteta, djeca koja prosjače vrlo često zbog višesatnog, a nerijetko i cjelodnevnog provođenja vremena na ulicama, nisu u mogućnosti pohađati nastavu, te ostaju bez mogućnosti obrazovanja, a često i pukog opismenjavanja. U ovakvim slučajevima i zdravstvena sposobnost djeteta je upitna. Kada se govori o posljednjem uslovu za (ne)zakonitost dječjeg rada, a to je pristanak roditelja ili staratelja, ono zasluži posebnu pažnju.

4.2.2. Pristanak roditelja, staratelja ili usvojitelja i cyber prosjačenje djeteta

Ukoliko *cyber* prosjačenje posmatramo kao krivično djelo, onda bi onaj ko ga izvrši ili organizira, bio odgovoran za krivično djelo trgovine ljudima. S druge strane, ukoliko se radi o *cyber* prosjačenju djeteta, onda bi roditelj, staratelj ili usvojilac djeteta bi bio odgovoran za neko od krivičnih djela iz grupe krivičnih djela protiv braka, porodice i mladeži, kao što je zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika iz člana 219. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, ili napuštanje djeteta ili zanemarivanje porodičnih obaveza iz člana 220., odnosno 221. istog Zakona.

4.2.2.1. Oblici cyber prosjačenja djeteta

Cyber prosjačenje djeteta je specifičan oblik prosjačenja upravo zbog uloge roditelja, staratelja ili usvojitelja u njegovoj realizaciji, a u krajnjoj liniji i u krivičnoj odgovornosti. Naime, *cyber* prosjačenje djece se uglavnom realizira uz pristanak roditelja, staratelja ili usvojitelja, i ne samo to, nego se roditelji, staratelji ili usvojitelji pojavljuju i u ulozi inicijatora i organizatora prosjačenja.

Iako su u naučnim i stručnim krugovima, kao i u dostupnoj literaturi vrlo štura mišljenja i stavovi o ovoj problematici, iz pojava oblika *cyber* prosjačenja djece moguće je zaključiti kako možemo razlikovati njegova dva pojava oblika ili grupe. Prvi se veže za osnovni uzrok dječjeg rada, a to je siromaštvo. Naime, pojavom novih ratnih žarišta u svijetu i s tim u vezi intenzivnih migracija stanovništva, *cyber* prosjačenje djece se javlja kao način da migrantske porodice obezbijede barem minimum sredstava za život nakon što se nađu u migrantskim kampovima ili državama tranzita. Takav je primjer, o kojem se mnogo govorilo u medijima, djece iz izbjegličkih kampova Sirije koji su sate provodili na *TikToku*, ali i drugim društvenim mrežama, moleći za „donacije“ u novcu. Britanski novinari su utvrdili da se tim načinom prosjačenja sticala zarada i do 1000 dolara za sat vremena *streama*. Iz *TikToka* su bili svjesni ove pojave i još ranije obećali da će poduzeti hitne mjere protiv, kako su naveli, eksploatatorskog prosjačenja. Objasnili su da takva vrsta sadržaja nije dozvoljena i da je njihova provizija znatno manja od 70%, koliko se

tvrdilo u medijima da je postotak koji od toga pripada ovoj društvenoj mreži, ali nisu niti naveli koliko tačno iznosi ta provizija.

U ovim slučajevima je vrlo značajna uloga posrednika koji su ovim porodicama pribavljali mobitele i drugu opremu potrebnu za *streamove*, te sarađivali su sa agencijama povezanim s *TikTokom* u Kini i na Bliskom istoku radi regrutovanje onih, prvenstveno djece koja ponajviše izazivaju empatiju kod potencijalnih „donatora“. Među najpoznatijim slučajevima eksploatacije djece putem *cyber* prosjačenja, a uz pristanak roditelja je slučaj Mone Ali Al-Karim i njenih šest kćerki koje su satima sjedile ispod šatora u izbjegličkom kampu i preko *TikToka* molile za donacije, ponavljajući nekoliko engleskih fraza: „Molim vas lajkajte, molim vas podijelite, molim vas za poklon“. U *streamu* se pominjalo i kako je Monin muž poginuo tokom zračnog napada, a donacija joj je potrebna kako bi omogućila operaciju za kćerku Sharifu koja je slijepa (<https://www.klix.ba/vijesti/svijet/tiktok-uzima-70-posto-provizije-od-sirijskih-porodica-koje-preko-tiktoka-mole-za-novcanu-pomoc/221012056>).

Drugi oblik *cyber* prosjačenja djece uz saglasnost roditelja je pojava tzv. djece *youtubera*. Ovakav naziv je nastao zbog najčešće korištene društvene mreže *YouTube* za ove potrebe, iako se ova pojava prati i na drugim društvenim mrežama. Ovo je vrlo suptilan oblik eksploatacije djece jer se odvija uz pristanak roditelja, staratelja ili usvojitelja i u naizgled potpuno bezopasnom okruženju po dijete, kao što je njihov vlastiti dom, park, igralište ili prodavnica igraćaka. Najčešće se radi o *streamovima* svakodnevnih situacija, kao što je igra, objedovanje, šetnja ili kupovina. Ipak, iza kamera djeca nerijetko ne žele da *streamuju*, nisu raspoložena, bolesna su, pospana i sl., ali zbog gledanosti kanala i kontinuiteta objava primorana su to činiti, jer iza svega toga stoji vrlo unosna zarada. Naime, uz pomoć svojih roditelja djeca *youtuberi* diljem svijeta donose svojim porodicama prihode o kojima većina može samo sanjati. Samo na *YouTubeu* deseci djece, uz pomoć svojih roditelja, stvaraju video zapise, vode kanale i ubiru višemilionske prihode. Tako recimo sestre Maya i Mary imaju 5,3 miliona pretplatnika i 1,5 milijardi pregleda na *YouTubeu*. Procjenjuje se kako im to donosi između 409,4 hiljada i 6,5 miliona američkih dolara godišnje. One najviše vremena provode pjevajući i to uglavnom pod budnim okom roditelja i uz njihove instrukcije. Interesantan je i primjer šestogodišnje Boram iz Južne Koreje na svoja dva kanala ima ukupno 31,2 miliona pretplatnika i deset milijardi pregleda, što njenoj porodici donosi između 601,8 hiljada i 9,6 miliona dolara godišnje, omjera radi što je dovoljno za kupovinu peterokatnice u predgrađu Seoula (<https://www.tportal.hr/tehnolo/clanak/ovi-klinci-izvrsno-zaraduju-na-youtubeu-iako-nisu-stariji-od-11-godina-20190802>). Slične primjere imamo i u našem okruženju, kao što su poznati *youtuberi* Filip i Zaga i njihova dva maloljetna sina Nikola i Alekša ili Arija i Nađa i njihova tetka Marina.

Na današnju djecu uveliko utiče internet, što pokazuje i istraživanje iz 2019. godine koje je provedeno na uzorku od 3000 djece iz Velike Britanije, Amerike i Kine. Tom prilikom su djeca trebala odgovoriti na pitanje šta žele biti kad odrastu. Rezultati su bili vrlo zanimljivi, pa tako čak 30% Britanaca i 29% Amerikanaca sanja o internet karijeri i žele biti *youtuberi*, dok je u Aziji je nešto drugačija situacija, pa

čak 56% Kineza želi biti astronauti kad odrastu (<https://www.24sata.hr/lifestyle/danasnja-djeca-zele-biti-zvijezde-interneta-i-do-30-posto-njih-sanja-o-karijeri-na-youtubeu-880483>).

5. ZAKLJUČAK

Dječiji rad je pojava koja je imanentna svim fazama razvoja ljudskog društva i civilizacija, pa i ovoj savremenoj fazi razvoja. Radi se o pojavi koja ima brojne socijalne i društvene posljedice, ali i potencijalno negativno djelovanje na psihi i razvoj djeteta, posebno ako je dječji rad rezultat trgovine ljudima, odnosno djecom kao žrtvana tog krivičnog djela, iako dječji rad ne mora nužno biti negativan po dijete koje ga preduzima. U kontekstu ovoga rada, interesantni su statistički podaci Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije, koji godišnje objavljuje podatke o broju pretpostavljenih žrtava trgovine ljudima, te se navodi kako se djeca žrtve trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini uglavnom iskorištavaju za zaradu, i to kroz prisilno prosjačenje i zarađivanje na ulici.

Cyber prosjačenje kao vrlo specifičan oblik izvršenja krivičnog djela trgovine ljudima sve je učestalija negativna društvena pojava, ali još uvijek nije pronašla svoje posebno mjesto u krivičnom zakonodavstvu, kako nacionalnom, tako i uporednom, ali niti u međunarodnom. Uzevši u obzir vrlo ubrzan razvoj digitalnih tehnologija, za pretpostaviti je da će se ova negativna društvena pojava razvijati i poprimati neke nove pojavne oblike pored dva u radu navedena, a koja podrazumijevaju ne samo pristanak roditelja, staratelja ili usvojitelja, već i organizaciju cyber prosjačenja pod njihovim nadzorom i instrukcijama. Stoga bi se moglo zaključiti kako cyber prosjačenje predstavlja oblik nezakonitog dječjeg rada, budući da prilikom njegovog vršenja najčešće nije ispunjeno pet od šest potrebnih uslova da bi dječji rad bio zakonit, a to je uzrast djeteta, vrsta poslova i zadataka koji često štete njihovom psiho-fizičkom razvoju, nerijetko nemogućnost obaveznog i redovnog obrazovanja, potrebna zdravstvena sposobnost i pristanak djeteta zbog nemogućnosti samostalnog rasuđivanja i odlučivanja, ašto je opet u vezi sa uzrastom djeteta.

Literatura

Knjige i radovi:

- Bešlagić, J., Dječji rad kao oblik eksploatacije djece žrtava trgovine ljudima, Zbornik radova sa 15. Međunarodne naučno-stručne konferencije „Djeca i maloljetnici kao učinioci i žrtve krivičnih djela – zakonodavni i institucionalni odgovor“ 2024., str. 182-193.
- Čalović, D., Identitet u vremenu cyber svjetova, Filozofska istraživanja 2012. Vol. 32. No. 1, str. 19-30.
- Dotridge, M., Ninković, N. O., Sax, H. & Vujović, S. 2021. Fenomen trgovine djecom u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Vijeće Evrope.
- Duderija, S., Smajević, M., Bajramović M., Poturković, M., Arula, B., Dujmović, Z. & Muratbegović, E. 2013. Stop trgovini ljudima, Istraživanje o oblicima i raširenosti prisilnog, štetnog i rada djece na ulici u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Save the Children.
- Marušić, D. 2018. Trgovanje djecom priručnik za stručnjake, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Mijalković, S., Vidovi i oblici trgovine ljudima, Temida 2005. Volume 8, Issue 1, Pages: 33-42.

- Rodin, T., Kiš, J., Mikac, R., Komparativna analiza rezultata ispitivanja o znanju i iskustvima studentske populacije u korištenju kibernetičkog prostora Policija i sigurnost 2024, Vol. 33, No. 3, str. 287-307.
- Vidanović, I., 2006. Rečnik socijalnog rada, Beograd.
- Vinković, M. 2008. Dječiji rad u međunarodnom, evropskom i poredbenom radnom pravu, Zagreb: Tim press.
- Vuković, H., Kibernetika sigurnost i sustav borbe protiv kibernetičkih prijetnji u Republici Hrvatskoj, National Security and the Future 2012. Vol. 13, No. 3, str. 12-31.

Međunarodni i domaći propisi:

- Deklaracija o pravima čovjeka i građana 1789.
- Evropska socijalna povelja 1961.
- Konvencija broj 182 o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječijeg rada 1999.
- Konvencija broj 182 o najgorim oblicima dječijeg rada 1999.
- Konvencija broj 6 o noćnom radu mladih osoba u industriji 1919.
- Konvencija broj 5 o utvrđivanju minimuma godina za prijam djece na industrijske radove 1919.
- Konvencija o cyber kriminalu Vijeća Evrope 2001.
- Konvencija o pravima djeteta 1989.
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, također 1966.
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima 1966.
- Opšta deklaracija o ljudskim pravima 1948.
- Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju 2015.
- Svjetska deklaracija o preživljavanju, zaštiti i razvoju djece 1990.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik BiH“, br. 3/2003, 32/2003 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 i 47/2023.
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, „Sl. novine F BiH“, br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017 i 31/2023.
- Krivični zakonik Republike Srpske, „Sl. glasnik RS“, br. 64/2017, 104/2018 - odluka us, 15/2021, 89/2021, 73/2023, „Sl. glasnik BiH“, br. 9/2024 - odluka Us BiH, „Sl. glasnik RS“ 105/2024 - odluka Us, 19/2025 i „Sl. glasnik BiH“, br. 14/2025 - odluka Us BiH.
- Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik Brčko Distrikta BiH, br. 19/2020 - prečišćen tekst, 3/2024 i 14/2024.
- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik BiH“, br. 3/2003, 32/2003 - ispr, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009 - dr. zakon, 93/2009, 72/2013 i 65/2018.
- Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine „Sl. novine F BiH“, br. 35/2003, 56/2003 - ispr., 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020.
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, „Sl. glasnik RS“, br. 53/2012, 91/2017, 66/2018 i 15/2021.
- Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik Brčko Distrikta BiH, br. 34/2013 - prečišćen tekst, 27/2014, 3/2019 i 16/2020.
- Zakon o elektronskom potpisu Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik BiH“, br. 91/2006.*
- Zakonom o elektronskom pravnom i poslovnom prometu Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik BiH“, br. 88/2007.*
- Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, „Sl. novine F BiH“, br. 26/2016, 89/2018, 23/2020 - odluka Us, 49/2021 - dr. zakon, 103/2021 - dr. zakon, 44/2022 i 39/2024.
- Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti *Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik BiH“, br. br. 13/2024.*
- Zakon o zaštiti ličnih podataka *Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik BiH“, br. 49/2006, 76/2011 i 89/2011 - ispr.*
- Zakon o zaštiti tajnih podataka Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik BiH“, br. 54/05 i 12/09.

Internet stranice:

<https://cybersecurity.ba/zakoni-i-regulative-kao-dio-prakse-u-cyber-sigurnosti/>
<https://detektor.ba/wp-content/uploads/2022/12/Cyber-sigurnost-FINAL-WEB-pages-1.pdf>
<https://humanityinaction.org/bosnia-herzegovina-programs-medijskom-pismenoscu-protiv-opasnosti-cyber-prostora/?lang=bs>
<https://www.klix.ba/vijesti/svijet/tiktok-uzima-70-posto-provizije-od-sirijskih-porodica-koje-preko-tiktoka-mole-za-novcanu-pomoc/221012056>
<https://www.24sata.hr/lifestyle/danasnja-djeca-zele-bit-i-zvijezde-interneta-i-do-30-posto-njih-sanja-o-karijeri-na-youtubeu-880483>
https://ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2013020401353492eng.pdf
<https://www.tportal.hr/tehnolo/clanak/ovi-klinci-izvrsno-zaraduju-na-youtubeu-iako-nisu-stariji-od-11-godina-20190802>
<https://www.coe.int/t/web/sarajevo/-/child-trafficking-still-on-the-rise-in-the-western-balkans-said-participants-of-a-regional-conference>
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kiberneticki-prostor>

„CYBER BEGGING“ AS A FORM OF CHILD LABOR

Prof. Ph.D. sc. Jasmina Beslagic

Associate professor Faculty of Law, University of Bihac

Merisa Nesimovic, BA

Assistant Faculty of Law, University of Bihac

Summary: *Although child labor a priori does not necessarily mean exploitation of the child, but can be considered particularly useful for building a sense of obligation and responsibility from an early age, the misuse of this sociological and legal institute is not uncommon. Domestic and most comparative labor laws allow the work of persons under the age of 18, which is considered child labor, while the minimum age for establishing employment is generally limited to over 15 years of age. In addition to age as a condition, the legality of child labor is also conditioned by voluntary consent to work, the type of work and tasks that the child performs and that such work does not affect his psycho-physical development, as well as the process of his compulsory and regular education, health condition and the consent and supervision of parents or guardians.*

However, children are often forced to work without fulfilling the above conditions, and are very often engaged in work as victims of criminal offenses, such as, among others, begging, as one of the consequences or reasons for trafficking in human beings or children, which is defined by criminal legislation as a criminal offense among other criminal offenses against sexual freedom and morality. With the development of digital technologies, the way of communicating, exchanging information, but the way of working and living in general has taken on completely new forms. Thus, the forms of child labor have developed and evolved over time, and have become part of cyberspace, within which there are numerous dangers and risks that child labor can develop into illegal labor, or child exploitation. This paper talks about the emergence of „cyber begging“ as a specific form of child exploitation and child labor.

Keywords: *cyberspace, child labor, human trafficking, (cyber) begging, legislation.*